

МЕТРЫКА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
ЯК ГАЛОЎНАЯ КРЫНІЦА ПА ВЫВУЧЭННІ
ПРАЦЭСУ ЁНУТРАНАЙ КАЛАНІЗАЦЫІ ВКЛ
У КАНЦЫ XV – XVI стст.: АСАБЛІВАСЦІ
І ПРАБЛЕМЫ ВЫКАРЫСТАННЯ

УЛАДЗІМІР ФЁДАРАЎ

Анотацыя: Дадзены артыкул прысвечаны аналізу звестак Метрыкі ВКЛ, іх асаблівасцям і інтэрпрэтацыі пры вывучэнні працэсу ўнутранай каланізацыі тэрыторый гэтай дзяржавы ў канцы XV–XVI стст.

Ключавыя словы: унутраная каланізацыя, данацыйны акт, актавы фармуляр, наданне, землеўладанне.

THE METRICS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
AS THE MAIN SOURCE FOR STUDYING THE INTERNAL
COLONISATION PROCESS IN THE GDL IN THE LATE
15TH-16TH cent.: FEATURES AND PROBLEMS OF USE

Abstract: The article is devoted to the analysis of the data from the Metrics of the GDL, their features and interpretation in studying the internal colonization process of the areas of this state in the late 15th-16th cent.

Keywords: Internal Colonization, Act of Donation, Act Form, Land Grant, Land Holding.

Адной з найбольш важных і маладаследаваных праблем гаспадарчай і сацыяльнай гісторыі ВКЛ з'яўляецца пытанне ўнутранай каланізацыі – пашырэння арэала сельскагаспадарчых зямель за кошт гаспадарчага асваення пустэчаў, лясоў і засялення гэтых тэрыторый. Менавіта таму пры вывучэнні акрэсленай праблематыкі даследчык мусіць надаваць асаблівую ўвагу працы з крыніцамі. Найбольш інфарматыўныя з іх на перыяд канца Позняга Сярэднявечча і пачатку Ранняга Новага часу – данацыйныя і пацвярджальныя акты. Яны пераважна сканцэнтраваны ў складзе Метрыкі ВКЛ.

Праблема Метрыкі застаецца дыскусійнай у гістарыяграфіі. Пачынаючы з С. Пташыцкага, у дарэвалюцыйнай расійскай, а пазней савецкай, літоўскай і беларускай гістарыяграфіях усталяваўся погляд аб тоеснасці Метрыкі з велікакняскім дзяржаўным архівам. Паводле іншай апініі, выказанай П. Кенедзі-Грымстэд і падтрыманай у апошнія гады Г.Л. Харашкевіч, Метрыка – гэта калекцыя дакументаў канцылярыі ВКЛ і некаторых яе кіраўнікоў (Хорошкевич, 2005: 207).

Але незалежна ад таго, чым з'яўляецца Метрыка, яе дадзеныя не дазваляюць зрабіць поўнасю дакладную карціну падзей, але, карыстаючыся імі, можна акрэсліць асноўныя кірункі, асаблівасці і заканамернасці працэса ўнутранай каланізацыі ВКЛ.

Пры вывучэнні названай праблемы паводле дадзенага комплексу крыніц даследчык сутыкаецца з шэрагам іх спецыфічных асаблівасцей.

Першая з іх палягае ў тагачаснай тэрміналогіі актаў і звязана з выкарыстаннем тэрмінаў “пустовъщина”, “земля пустовская”, “terra deserta”, “solitudinis” і інш. у двух значэннях. У большасці выпадкаў пад гэтымі дэфініцыямі разумеецца сялянскі надзел, што пры пэўных акалічнасцях застаўся без селяніна, які ім карыстаўся і з якога не паступае прыбытак землеўласніку (Metrika, 2009a: 66). У актах Метрыкі можна знайсці многа прамых пацверджанняў таму, калі напрамую ўказваецца прычына, паводле якой той ці іншы зямельны надзел называецца “пустаўшчызнай”: ці то з-за адсутнасці спадчынніка, як правіла па смерці трымальніка (Metrika, 1997: 48), ці з-за таго, што з названых зямель не паступае прыбытку ў велікакняскі скарб (Metrika, 1995: 65). Але можна знайсці і акты, у якіх пад такімі ж паняццямі маглі разумецца землі, ніколі не ўключаныя ў гаспадарчы зварот, пра што напрамую ўказваецца у крыніцы (Metrika, 1998: 88–89).

Неабходна дадаць, што ў вялікай колькасці актаў тэрміны “пустовъщина” і інш. ужываюцца без апісання, адсутнічае падрабязны актывы фармуляр (асабліва ў дакументах к. XV – пач. XVI стст.) і таму выкарыстоўваць гэтыя крыніцы для даследавання разглядаемай праблемы наўрад ці магчыма. З канца першай трэці – другой паловы

вы XVI ст. фармуляры актаў і актавыя формулы ў капійных матэрыялах становяцца больш інфармацыйнымі: у іх падрабязней апісваюцца характарыстыкі наданай зямлі, колькасць пустых і асаджоных валок (Метрыка, 2008: 95), што палягчае працу з імі.

Другая асаблівасць палягае ў складанасці верыфікацыі зместа некаторых актавых формул, напрыклад, “и волен он тыи земли людми осадити”, з рэальнай практыкай. У дачыненні да актаў мяжы XV і XVI стст. на разглядзе падобнага пытання спынялася Г.Харашкевіч. Яна прыйшла да высновы, што пералікі таго, з чым надаваліся землі ў *dispositio* актаў канкрэтна адлюстроўвалі стан мясцовасці, а формулы кшталту “волен отдати и заменить” ўказвалі на пашырэнне імунітэту землеўласнікаў (Хорошкевич, 1970: 64). Што ж тычыцца формулы “и волен он тыи земли людми осадити”, якая прысутнічае ў канцы дыспазіцыі, яе можна знайсці не ва ўсіх актах. Пры гэтым і тыя акты, дзе гэтая формула ёсць, і тыя, дзе яна адсутнічае, датуюцца адным часам і знаходзяцца ў складзе адных і тых жа кніг Метрыкі і маюць ідэнтычную ці амаль ідэнтычную папярэднюю частку *dispositio* (Metrika, 2009a: 202–203, 206). І таму будзе слушным выказаць асцярожную гіпотэзу наконт таго, што формула “и волен он тыи земли людми осадити”, ужытая ў дачыненні да пэўных зямель, магла ў шэрагу выпадкаў указваць на іх унутранае гаспадарчае асваенне. Праўда, спарадычна трапляюцца і адваротныя прыклады.

Так, напрыклад, сустракаем прывілей Жыгімонта Старога Івану Сапезе на двор Лепунікі, дзе ў дыспазіцыі знаходзіцца і формула пра асаджэнне людзей (Metrika, 2009b: 165). Да таго ж неабходнасць асаджэння земляў магла паўстаць не з прычыны іх невыкарыстання ў ранейшы час, але з-за часовага спусташэння, адсутнасці сялян і г.д. Таму пры выкарыстанні крыніц, якія ўтрымліваюць азначаную формулу, трэба мець на ўвазе, што яна далёка не ва ўсіх выпадках можа сведчыць аб унутранай каланізацыі. Калі ж у дакуменце маюцца прамыя ўказанні аб наданні і засяленні “пустаўшчын”, якія раней апрацоўваліся, альбо тэрыторый, спустошаных вайной, то тут гутарка будзе ісці не аб унутранай каланізацыі, а рэкаланізацыі гэтых тэрыторый.

Такім чынам, аналіз матэрыяла метрыкі ВКЛ дазваляе зрабіць выснову аб неабходнасці асцярожнасці пры вызначэнні ўнутранага гаспадарчага асваення тых ці іншых зямель паводле актавых формул і тэрміналогіі. Найбольш надзейным індикатарам наяўнасці гэтага працэса з’яўляецца прамое, непасрэднае ўказанне крыніцы: наданне трыманняў з указаннем размерыць іх на валокі і асадзіць людзьмі (Metrika, 1995:209), прывілеі на заснаванне двароў, фальваркаў і мястэчак (Metrika, 2009a: 130; Metrika, 1997: 164–165; Metrika, 1995: 67) на тэрыторыях, якія раней не выкарыстоўваліся ў сельскай гаспадарцы.

Бібліяграфія

1. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (2008), Кн.70(1582–1585), пад. А.А.Мяцельскі. Мінск: Беларуская навука.
2. Мянжынскі, В., Дзярновіч, А. (2004) “Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхныя зямельныя ўладанні ў Берасцейскім, Камянецкім і Кобрынскім паветах у другой палове XV – першай палове XVI стст. паводле кніг №12–33 Метрыкі ВКЛ”, *Metriciana. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі ВКЛ*. Мінск: Athenaеum.
3. Спірыдонаў, М.Ф. (2006) “Пустаўшчына”, *Вялікае Княства Літоўскае. Эцыклапедыя*. У 2 т. Т. 2: К-Я. Мінск: БелЭн.
4. Хорошкевич, А.Л. (1970). “Жалованные грамоты Литовской метрики конца XV века и их классификация”, *Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики*. Рига: Зинатне.
5. Хорошкевич, А.Л. (2005) “К дипломатическому анализу документов Литовской метрики (на материалах шестой книги записей)”. *Белоруссия и Украина: история и культура*. Ежегодник 2004. Москва: Наука.
6. *Lietuvos Metrika* (1998). Knyga Nr. 3: (1440–1498); Užrašymų knyga 3. Par. L.Anužytė, A.Baliulis. Vilnius: Žara.
7. *Lietuvos Metrika* (1995). Knyga Nr.8:(1499–1514); Užrašymų knyga 8. Par. A.Baliulis, R.Firkovičius, D.Antanavičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
8. *Lietuvos Metrika* (1997). Knyga Nr.10: (1440–1523); Užrašymų knyga 10. Par. E.Banionis, A.Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
9. *Lietuvos Metrika* (2009a). Knyga Nr.19: (1535–1537); Užrašymų knyga 19. Par. D.Vilimas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
10. *Lietuvos Metrika* (2009b). Knyga Nr.20: (1536–1539); Užrašymų knyga 20. Par. R.Ragauskienė, D.Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009
11. *Lietuvos Metrika* (1995). Knyga Nr.25: (1387–1546); Užrašymų knyga 25. Par. D.Antanavičius, A.Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.